

Ю. О. Литвин,
к. е. н., докторант, Дніпропетровський державний аграрний університет

СИСТЕМНІ ЧИННИКИ ГАЛЬМУВАННЯ РОЗВИТКУ АГРАРНОГО ВИРОБНИЦТВА В УКРАЇНІ

Проаналізовано розвиток аграрного виробництва в Україні. Визначено чинники гальмування розвитку аграрного виробництва.

The development of agriculture in Ukraine. Factors inhibition of development of agricultural production.

Ключові слова: аграрне виробництво, розвиток, чинники, держава, ринок, сільськогосподарська продукція.

ВСТУП

Аналіз основних показників економічної діяльності аграрного виробництва за 1990—2010 рр. свідчить, що за роки незалежності цей вид економічної діяльності не набув нових якісних стимулів для зростання. Виробництво валової продукції сільського господарства, у порівняних цінах 2005 р., за 1990—2010 рр. знизилось на 45,5 млрд грн., рослинництва — на 7,9 млрд грн., тваринництва — на 37,4 млрд грн., або на 31,1 %, 11,8 % та 47,2 % відповідно. Водночас, починаючи з 2000 р., було подолано негативну тенденцію постійного зниження виробництва валової продукції сільського господарства; приріст виробництва сільськогосподарської продукції у 2010 р. у порівнянні з 1999 р. становив 41,6 %, у т.ч. рослинництва — 65,8 %, тваринництва — 17,7 % [3, с. 120].

Загострення світової продовольчої кризи та формування негативних для споживачів прогнозів щодо подальшої цінової динаміки на ринку аграрної продукції актуалізують питання забезпечення продовольчої безпеки для переважної більшості країн світу.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Для України проблема забезпечення продовольчої безпеки має особливо важливе значення, що зумовлюється, насамперед, сучасним станом розвитку вітчизняної агропромисловості, нарощування виробництва у якому відбувається переважно екстенсивним шляхом. Ситуацію загострюють періодичне "ручне" втручання держави в функціонування аграрного сектору та недоформованість земельного ринку.

Водночас сприятливі природно-кліматичні умови для вирощування переважної більшості сільськогосподарських культур і потужний людський потенціал дозволяють Україні не лише забезпечити власну продовольчу безпеку, а й стати активними гравцем на світовому ринку продовольства. Відтак, необхідно прискорити процеси реформування аграрного сектора України, що потребує суттєвої модернізації в напрямі розвитку підприємницької діяльності на селі, впровадження інноваційних технологій у виробництво, забезпечення доходності товаровиробників, а також розбудови соціальної інфраструктури та розвитку сільських територій.

РЕЗУЛЬТАТИ

Агропромисловий комплекс України — важливий сектор національної економіки, який об'єднує різні види економічної діяльності щодо виробництва сільськогосподарської продукції, продуктів харчування, а також доставки їх до кінцевого споживача. В агропромисловому комплексі формується близько 17 % ВВП, він є одним з основних бюджетоутворювальних та експортоорієнтованих секторів національної економіки.

Виробництво сільськогосподарської продукції, природно, посідає центральне місце в українському АПК. Посткризове відновлення економіки України вимагає розвитку аграрного виробництва на інтенсивній основі, що дозволить забезпечити продовольчу безпеку країни, гарантуючи кожній особі можливість повноцінного раціонального харчування якісними та безпечними продуктами харчування, а також реалізувати конкурентні переваги країни на світових ринках продовольства [6, с. 89].

Відзначені тенденції розвитку аграрного виробництва свідчать про неререформованість аграрного сектору України, відсутність цілеспрямованих заходів державної політики, спрямованих на забезпечення стабільності власного продовольчого ринку та використання потенційних вигод від зростання присутності України на світових ринках продовольства. Чинники гальмування розвитку аграрного виробництва полягають у наступному.

Недостатня реалізація природно-кліматичного та трудового потенціалу в Україні. За рівнем забезпеченості сільськогосподарськими угіддями (0,9 га на одного мешканця) Україна серед європейських країн поступається лише Республіці Білорусь — 0,96 га на одну особу, а за забезпеченістю ріллею (0,7 га на одну особу) випереджає всі країни Європи. Серед країн світу за цим показником Україна поступається лише Канаді (1,43 га) та РФ (0,85 га ріллі на одну особу). При цьому 73 % ріллі України становлять найбільш родючі чорноземи та лучно-чорноземні ґрунти. Потенційна здатність вітчизняних земель до продовольчого забезпечення, за оцінками різних експертів, знаходиться у межах від 150 до 500 млн осіб. Враховуючи великий потенціал земель сільськогосподарського призначення, аграрне виробництво в Україні залишається серед провідних галузей економіки і забезпечує близько 8,2 % ВВП, що майже вдвічі перевищує середньоєвропейський рівень.

Нерозвиненість інфраструктури заготівлі та збуту сільгосппродукції, що зумовлює значні втрати сільськогосподарської продукції під час зберігання та транспортування продукції. Загальний обсяг потужностей зі зберігання зерна в Україні становить близько 30 млн т, з яких 6 млн т — потужності ДАК "Хліб України". Таким чином, при валовому виробництві зернових в межах 35—50 млн т дефіцит елеваторних потужностей становитиме 5—20 млн т. Значна частина елеваторів, збудованих ще за радянських часів, має застаріле обладнан-

Таблиця 1. Динаміка використання орних земель в Україні, тис. га

Показники	Роки								
	1990	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2008	2009
Рілля*	33400	31400	32563,6	32537,1	32544,1	32480,2	32482,2	32473,4	32478,4
Уся посівна площа**	32406	27173	27928	27539	25081	26752	26044	27133	26990
% від площі ріллі	97,0	86,5	85,8	84,6	77,1	82,4	80,2	83,6	83,1
Чисті пари**	1427	3213	2712	2692	3509	2330	2428	1413	1523
% до площі ріллі	4,3	10,2	8,3	8,3	10,8	7,2	7,5	4,4	4,7
Не обробляється ріллі	-	1014	2345,2	2737,3	4358,9	3830,9	4419,9	4261,9	3965,4
%	-	3,2	5,9	7,1	12,1	10,5	12,3	12,1	12,2

ня і не відповідає сучасним вимогам до зберігання зернових.

Низька економічна ефективність використання сільгоспугідь. Так, якщо у 1990 р. площа сільськогосподарських угідь становила 42030 тис. га і було вироблено валової продукції сільського господарства на суму 145,9 млрд грн. (у порівнянних цінах 2005 р.), у 2010 р. при скороченні сільськогосподарських угідь на 454 тис. га (на 1,1 %), виробництво валової продукції зменшилося на 45,4 млрд грн. (на 30 %)

Збільшення собівартості як вирощування, так і реалізації сільськогосподарської продукції через випереджаюче порівняно з аграрними цінами зростання цін на паливно-мастильні матеріали, мінеральні та органічні добрива, сільгоспмашини, засоби захисту рослин тощо.

Низький рівень матеріально-технічного забезпечення аграрних підприємств, їх низька капіталоозброєність та капіталооснащеність, що перешкоджає прискоренню оновлення їх матеріально-технічної бази і не сприяє нарощуванню виробництва конкурентоспроможної сільськогосподарської продукції, зростанню ефективності аграрної галузі [7, с. 77].

Зменшення засівів орних земель. Якщо у 1990 р. було засіяно 97 % ріллі, то у 2009 р. — 83,1 %. Окрім 1523 тис. га чистих парів, в Україні не обробляється 12,2 % ріллі, що становить близько 3,9 млн га (табл. 1). Для порівняння: загальна площа ріллі Великобританії становить 5,7 млн га, Італії — 8,0 млн га, Угорщини — 4,6 млн га.

Високий рівень процентних ставок за кредитами банків. За даними НБУ, у квітні 2011 р. процентні ставки за кредитами для сільського господарства становили 13,6 % при середньому по економіці України рівні 12,2 %. Через низький рівень оплати праці гострою проблемою для агросектора є нестача кваліфікованих кадрів.

Недостатній рівень організаційного та фінансового забезпечення державних закупівель життєво важливих продуктів харчування та їх неефективне використання аграрним фондом, що не сприяють "згладжуванню" цінових коливань протягом року [7, с. 99].

Кризові явища у тваринництві, про що свідчить скорочення поголів'я великої рогатої худоби та зменшення виробництва молока. Основна частина продукції тваринництва виробляється дрібними селянськими господарствами, які не мають можливостей застосовувати сучасні технології виробництва продукції, що зумовлює низьку якість та невідповідність

міжнародним санітарним нормам та стандартам якості (зокрема нормам ЄС) вітчизняної тваринницької продукції.

Відсутність цілісного прозорого ринку сільгосппродукції (насамперед зерна), що призводить до циклічних цінових сплесків і непаритетного розподілу прибутків між сільськогосподарськими товаровиробниками та торговельними компаніями. Непрозорі "правила гри" створюють можливість монопольних змов та спекулятивних дій з боку торговельних посередників, наслідком чого є зростання цін на продовольство.

Парцеляція земель сільськогосподарського призначення у результаті реформування земельних відносин (зокрема, майже 85 % фермерів господарюють на земельних ділянках розміром до 100 га), тоді як ефективне ведення сільськогосподарської діяльності в ринкових умовах може забезпечити лише крупнотоварне виробництво [1, с. 77].

Низький рівень інвестування сільськогосподарської галузі через значну кількість збиткових підприємств та низький рівень норми прибутку сільськогосподарського виробництва порівняно з іншими секторами економіки, повільний оборот виробничого капіталу, зумовлений великою різницею між часом виробництва і робочим періодом, незахищеність прав інвесторів, що не сприяє модернізації АПК та нарощуванню обсягів виробництва сільськогосподарської продукції. Основним джерелом інвестування галузі залишаються власні кошти підприємств і організацій, частка яких у сукупних інвестиціях в основний капітал сільського господарства в середньому протягом 2001—2009 рр. становила 55—65 %. Частка кредитів фінансових установ знаходилася в межах 5—18 %, коштів державного та місцевого бюджетів — 4—8 %, іноземних надходжень — 3—6 %, інших інвесторів (якими є переважно великі агропромислові структури) — в межах 7—10 % [5, с. 430].

Невідповідність вітчизняної продукції сільського господарства міжнародним стандартам якості та санітарним нормам в умовах зовнішньоторговельної лібералізації, пов'язаної зі вступом України до СОТ та очікуваним утворенням ЗВТ з Європейським Союзом, що може призвести до витіснення вітчизняної сільськогосподарської продукції імпортною на внутрішньому ринку, обмеження або заборони її доступу на ринки іноземних держав, особливо на ринки ЄС [2, с. 34].

Високе техногенне та антропогенне навантаження на ґрунти, яке посилюється дією природних факторів, що знижує якість ґрунтового покриву, посилює ерозійні процеси і призводить до недобору валових зборів сільськогосподарських культур, зниження їх урожайності.

Високий рівень освоєності сільгоспугідь, що збільшує навантаження на землі і призводить до погіршення їх якісного стану, а також екстенсивний ґрунтовиснажливий спосіб ведення землеробства.

Незавершеність реформування земельних відносин. Мораторій на купівлю-продаж земель сільськогосподарського призначення стримує формування і розвиток господарств на основі концентрації земельної власності в оптимальних розмірах у ефективних влас-

ників. Внаслідок цього в сільськогосподарському виробництві переважають дрібні особисті селянські господарства, які не мають можливостей застосування сучасної сільськогосподарської техніки та нових технологій [8, с. 55].

ВИСНОВКИ

Системними чинниками гальмування реформування аграрного виробництва є недостатня реалізація природно-кліматичного та трудового потенціалу в Україні; нерозвиненість інфраструктури заготівлі та збуту сільгосппродукції; низька економічна ефективність використання сільгоспугідь; зменшення засівів орних земель; збільшення собівартості як вирощування, так і реалізації сільськогосподарської продукції; низький рівень матеріально-технічного забезпечення аграрних підприємств, їх низька капіталоозброєність та капіталооснащеність; високий рівень процентних ставок за кредитами банків; недостатній рівень організаційного та фінансового забезпечення державних закупівель життєво важливих продуктів харчування; кризові явища у тваринництві; відсутність цілісного прозорого ринку сільгосппродукції; парцеляція земель сільськогосподарського призначення; низький рівень інвестування сільськогосподарської галузі; невідповідність вітчизняної продукції сільського господарства міжнародним стандартам якості та санітарним нормам; високе техногенне та антропогенне навантаження на ґрунти, яке посилюється дією природних факторів; високий рівень освоєності сільгоспугідь; незавершеність реформування земельних відносин.

Література:

1. Ільяшенко В.А. Напрями державного регулювання продовольчого ринку / В. А. Ільяшенко // Економіка та держава. — 2007. — № 11. — С. 76—79.
2. Корецький М.Х. Державне регулювання аграрної сфери у ринковій економіці / Корецький М.Х. — К.: Видво УАДУ, 2002. — 260 с.
3. Мельник Л.Ю. Особистий сектор сільськогосподарського виробництва: стан, тенденції та перспективи / Л.Ю. Мельник, П.М. Макаренко // Економіка АПК. — 2002. — № 11. — С. 119—126.
4. Могильний О.М. Державне регулювання аграрного виробництва в період трансформації економіки / Могильний О.М. — К.: ІАЕ УААН, 2002. — 430 с.
5. Пасхавер Б. Проблеми ціноутворення і фінансового забезпечення сільськогосподарського виробництва / Пасхавер Б. // Економічний розвиток України: інституціональне та ресурсне забезпечення. — К.: ОІЕ НАНУ, 2005. — С. 419—433.
6. Сучасна земельна політика України / Юрченко А.Д., Греков Л.Д., Мірошніченко А.М., Кузьмін А.В. — К.: Інтертехнологія, 2009. — 260 с.
7. Янків М.Д. Організаційно-економічні механізми розвитку і функціонування АПК України / Янків М.Д. — Львів: Коопосвіта, 2000. — 448 с.
8. Gramer Gail, Jensen Clarence. Agriculture Economics and Agribusiness // New York etc.: Wiley, 1999. — 534 p.

Стаття надійшла до редакції 15.05.2012 р.